

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертацията на Ханс Краух

на тема: Епистемология на лъжата в публичната сфера

за присъждане на образователно-научната степен „доктор по философия“

Докторантска програма по философия с преподаване на английски език

Дисертацията обхваща 303 страници, разделени на увод, четири глави, заключение, приноси и библиография. Библиографията се състои от 145 заглавия на английски език, академично надеждни и представителни за изследователското поле. Авторефератът има известни пропуски в предаването на съдържанието, например секцията „Идеология“ в четвърта глава липсва. Имайки предвид това, той в останалата си част адекватно предава основните моменти в дисертацията.

Както авторът посочва на с. 6 в увода, основната цел на дисертацията е „оборването на теорията за свободната воля в рамката на нихилизма и представянето на идеята, че илюзиите са необходима и съществена част на човешкото състояние“. Това е твърде скромно изразяване на обхвата на изследването, който е много по-широк. В този смисъл уводът би могъл да бъде много по-обемен и да отговори на изискването за описание не само на основната цел, но и на съставлящите я цели, необходимите за постигането ѝ задачи, методите и избора на източници за обзор и анализ. Последното е направено в отделните глави, които са снабдени със собствен увод.

Първата глава е посветена на ролята на философията и епистемологията като отправни точки за търсенето на природата на лъжата и нейната противоположност – истината. Тематизирани са отношенията

между философията, науката и религията с цел да се открият разликите в многообразните пътища за търсене на истината, на фона на която може да се открие и ролята на лъжата. Традиционният анализ на познанието като обосновано истинно убеждение задава главните пунктове в разсъжденията, но към тях се подхожда нетрадиционно. Така убежденията са разгледани не само като ментални състояния, съдържащи описание на приеманото положение на нещата в света, а и като такова приемане, което насочва поведението. Убеждението е синонимизирано с вярата и последната е разгледана като форма на приемане не само на истината, но и на лъжата. На убежденията е приписана статичност, която се схваща като резултат от някакъв присъщ ѝ инстинкт за съхранение в борба с принудите на реалността. В същото време убежденията са променими, което повдига въпроса за ограничеността или относителността на приписаната статичност. Ролята на истината в този процес на поддържане и изоставяне на убежденията и вярата се разглежда във втората секция. Тук не се обсъждат класическите концепции за истината в епистемологията, а само отражението на (достъпната и затова установена) истина върху поведението, като принципът на действие се заимства от икономиката. По същият начин проблемът за обосноваването не се дискутира в обичайните за съвременната епистемология рамки, а се обхваща най-напред като психологически, т.е. замества се с проблема за мотивацията при търсене на истината. След това се споменават проблемите със свидетелството и паметта като източници на знание, като на последната се отрича такъв статус без привеждането на аргументи. Като основание на доверието към свидетелството пък се посочва само разсъждението по аналогия. Това е приемливо, но недостатъчно. Заглавието на последната секция в дисертацията е различно от това в автореферата. Става дума за ненужността на етиката в изследванията на лъжата. Това е преувеличена теза, доколкото прибягването до лъжа е важен момент от

междуиндивидуалните отношения, приоритет на етиката. От текста се разбира, че това се прави, за да се открие епистемологическият аспект на лъжата не като опит за заблуждаване на другите, а като отклонение от истината, което има определена роля в ръководенето на човешкото поведение.

Втората глава е посветена на избрани аспекти на човешкото поведение, които се предполага, че ще осветлят продуцирането и функционирането на лъжата в публичната сфера. Както авторът отбелязва, предлага се философско осмисляне на основни концепции от антропологията и психологията, с добавяне на данни от невронауката: търси се реконструкция на „сложната мрежа от поведение и опит, които са отговорни за сформиранието на лъжата, присъстваща в публичната сфера“ (с. 17 от автореферата). Основните характеристики на човешкото поведение трябва да се използват като основа за разбирането на културата и идеологията (пак там). Такава характеристика е свободната воля и производното от нея понятие за свобода, а друга такава произтича от ограниченията на човешкото познание и изисква изясняване на понятията за крайност и безкрайност. Като производно на понятието за свободна воля се определя и понятието за прогрес. Авторът отрича прогреса като постоянна черта на човешкото поведение, използвайки примери за регрес в цели култури. Това, според него, показва, че свободната воля е мит. Според мен тук връзката не е експлицирана. Изобщо, тезата за несъществуването на свободна воля само е заявена и илюстрирана с примери, без да се аргументира. Подсекцията за безкрайността е по-малко от две страници и изобщо не се разбира как крайност и безкрайност се отнасят към ограничеността на перспективата, от която отделният човек съди за проблемите в заобикалящия го свят; и тук имаме констатации без релевантна подкрепа. Подсекцията за фракталното поведение на хората

стъпва върху аналогията между геометричните фрактали и повторенията в човешката история. Това е обсъдено на примера на глобализацията. Изводът е, че фракталността позволява приспособяване, тъй като загубата на един елемент не засяга цялата система. Това, според автора, обяснява и склонността на човешките същества да се придържат към консервативни мнения. Предпоследната секция на втора глава е посветена на понятията за обективност и субективност. Субективното и обективното се разглеждат като степени на една и съща скала (с. 44) и се определят от отношението им към възможното и невъзможното. Обективното е закотвено във възможното, а субективното експлоатира невъзможното и в него открива възможното – тази диалектика е заимствана от Хегел. Основният топос на субективното като когнитивна способност е във въображението, според автора. Последната секция защитава популярната в началото на ХХІ в. теза, че човешките същества са базисно ирационални. Това обаче се основава на класическото понятие за рационалност, което се преразглежда в други съвременни концепции като тази на Г. Гигеренцер. Ирационалните убеждения и неспособността ни да се откажем от тях характеризират лъжата. Бихевиористкото обяснение на този феномен е база за последващите разсъждения за функциите на лъжата в публичната сфера.

Третата глава е фокусирана изрично върху природата на лъжата. Подходите към определянето на тази природа се търсят най-напред в актуалните стратегии на производство на лъжи на равнището на индивида. Разгледани са три такива стратегии. След това се пристъпва към сравнителен анализ на лъжата и свързаните с нея категории като заблуда и манипулация. Разгледани са случаи, в които основаното на заблуда поведение води до положителни, адаптивно успешни резултати. Изводът, до който се достига, е, че типично лъжата е зависима от истината, както, впрочем, още Платон е отбелязвал. Втората секция третира механизми за

откриване на лъжата, които имат за основа научни подходи (например т.нар. детектор на лъжата) или са проява на неоперационализируемо умение, т.е. са изкуство. Целите и на двата подхода са свързани с откриването на смисъл в човешкия живот, който има като своя неотнимаема част отклонението от истината за нашата смъртност. Разгледани са конкретни случаи на човешко поведение, които представляват проблем за откриването на истина, като доказването на престъпления или приемането или отхвърлянето на самопризнания. В следващата секция се преминава към обсъждане на производството на лъжи на равнището на социума, като основна форма на такова продуциране се откроява пропагандата. Предложена е кратка история на средновековните и на съвременните форми на пропаганда (за съвременните се говори от Първата световна война насам). Според автора, най-важният аспект на пропагандата е стремежът към убеждаване, който замества неефективното контролиращо поведение чрез даване на команди. Разгледани са „пропагандни машини“, сред които изненадващо се намества академичната дейност. Последващият анализ показва, че тази изненада е плод на добре обоснована трактовка. От обсъждането на широкото разпространение на пропагандата се прави изводът, че тя е нужна на хората, защото удовлетворява базисна тяхна потребност – да оправдаят поведението си пред самите себе си. Отново са дадени множество примери от всекидневието – съвременно и минало, които илюстрират тази теза. Пропагандата се оприличава на вирус, който търси подходящ приемник, и намирайки го, се превръща в идеология. Това определено е постижение на автора в обсъждането на метаморфозите на пропагандата, доколкото идеологията има за главна цел да мотивира поведението към определена цел, която поради това трябва да се представи – чрез лъжа или заблуда – за ценна и постижима. Накрая се разглежда и една съвсем нова сфера на съществуване на пропагандата – интернет.

Оттук в последната секция се дискутират основанията за съществуването на лъжата – тези, които бяха изведени или имплицирани в предишните секции. В този смисъл тази част може да се разглежда като обобщение на вече постигнатото.

Четвърта глава се занимава с границите и структурата на публичната сфера като топос на лъжата. Като основни концепции, третиращи публичната сфера, са посочени разбиранията за природата на интернет и теченията на глобализма и мултикултурализма. Оригинално виждане на автора е, че интернет, вместо да свързва хората, ги изолира, и така се заличава разликата между частната и публичната сфера. Друг принос на автора е обсъждането на логическите грешки в публичната сфера (с. 81 на автореферата и сл.) и техните основания в цялостната културна парадигма, в рамките на която функционира лъжата. Тази парадигма е описана в същата секция, като се слага акцент върху най-изпъкващите политически проблеми на съвременната западна култура. Като най-важен параметър е посочена идеологията на мултикултурализма и глобализма. Нейната динамика (възникване, разцвет и загиване) – отделно от конкретните ѝ характеристики – е предмет на обсъждане в същата секция. Като основна форма на идеология се посочва религията, с което трудно мога да се съглася – вероятно такова фокусиране е плод на изпъкващия днес проблем на религиозни сблъсъци между западната и някои не-западни култури. Следващата, втора секция, вече изрично се съсредоточава върху понятието за култура и ролята му за разбирането на мястото на лъжата в публичната сфера. Тук темите се преплитат и понякога преповтарят с тези от предишната секция. Изобщо, връщането към предишни теми или изпреварването им е сериозен проблем на дисертацията. Той показва затруднения в уменията за структуриране на текст. Друго несъгласие е това с постулирането на идеологията като основа на културата (с. 95). По-

нататъшният анализ противоречи на тази теза, защото показва именно как културните практики намират своето обосноваване в произвежданата въз основа на тях идеология, целяща да ги оправдае и увековечи. „Културата е наясно със собствените си ценностни системи и ги използва, за да продава това, което иска“ (с. 101 на автореферата). Културата не е наясно с тези ценности, докато не ги рефлектира с помощта на идеологията. В последната секция се разглежда икономиката като сфера на „пребиваване“ на лъжата и, нещо повече, като произвеждаща лъжи. С този анализ мога да се съглася. Като противоотрова тук отново е посочено критическото мислене и образованието, което също изглежда приемливо. Що се отнася до връзката икономика – идеология, тя е посочена като двустранна. Разгледани са много примери за това. Изобщо, авторът показва добро умение да избира примери и дори да конструира такива в порядъка на мисловни експерименти. Това е значително достойнство на дисертацията.

ЗаклЮчението дава субективната оценка на автора за постигнатото в дисертацията и с това отчасти отговаря на изискванията.

Като цяло съм съгласна с посочените приноси. Вече споменах, че авторефератът не отразява прецизно съдържанието на дисертацията. Въпреки това ще гласувам положително за присъждането на Ханс Краух на образователната и научна степен „доктор по философия“, доколкото демонстрираните от него умения покриват критериите за такава степен.

Рецензент: проф. дфн Анета Карагеоргиева

София, 19.05.2017 г.